
IN MEMORIAM

EMLÉKEZZÜNK DR. MÉSZÁROS SÁNDOR NYUGALMAZOTT EGYETEMI TANÁRRA

(1929–1996)

Temerinben született 1929-ben. Temerinről itt Újvidéken is mindig sok szeretettel beszélt. Élete utolsó éveiben (bár Újvidéken élt családi körben) ott szeretett legjobban tartózkodni. Pedig a gyepsoni gyerek anyagiakban nem nagyon dúskálhatott, viszont élhette az egyszerű, dolgos kezű szülők gyermekeire oly jellemző, élményekben gazdag életét. Azt az életet, amely szorgalomra, kitartásra, nagy munkabíráásra nevel. Ha mindehhez adva van legalább egy kicsinyke tehetség, rátermettség és sok-sok kitartás, akkor a felfelé ívelés lehetősége is megadatik. Mészáros Sándorban mindehhez a rendkívül nagy céltudatosság és akarás is párosult. Mindig többet akart annál, amit már megvalósított (amit én az egyik legszebb, legértékesebb emberi tulajdonságnak tartok). Talán csak az róható föl neki, hogy néha egy kicsit türelmetlen volt, és emiatt néha nem tudta teljesen helyesen felmérni, mennyi az, amit az adott körülmények között elérhet, megvalósíthat. Látszólag ez a megállapításom ellentétben áll sokak azon véleményével, hogy kivételesen csendes, nyugodt, nagyon türelmes ember volt. Ez mind áll, de ezen tulajdonságai másokkal szembeni magatartására voltak inkább vonatkoztathatók. Önmagával szemben volt türelmetlen. Sokszor többet akart kihozni magából, mint amennyit az adott pillanatban és körülmények között kihozhatott. De akkor is, ha túlbecsülte erejét, képességeit, hallatlan munkabírással, szorgalommal pótolta a hiányt, és megvalósította azt, amit maga elé célul tűzött ki. Ezzel is magyarázható, hogy az elemi elvégzése után előbb Temerinben polgáriba, majd Szabadkán gimnáziumba járt, hogy utána Újvidéken elvégezte a Tanárképző Főiskolán a történelem-földrajz szakot. Iskolában rövid ideig tanított, mert újabb kihívást jelentett neki az, hogy a Tartományi Pártbizottság Történeti Levéltára olyan levéltárost keresett, aki magyarul is jól tud. Hogy elvállalhassa ezt az állást, hajlandó volt Belgrádban elvégezni az egyéves levéltárosi tanfolyamot. A levéltárban sem elégedett meg azzal, hogy csak levéltárosként dolgozzon, hanem kutató akart lenni, és azzá is vált. Mégpedig jó, kitartó,

rendkívül szorgalmas kutatóvá, aki a poros (és ezt szó szerint kell érteni, mert nálunk az ötvenes–hatvanas évek levéltári anyagára a por meg a rendezetlenség volt a jellemző) levéltári anyag kilométereket kitevő mennyiségén küzdötte át magát, hogy a történelemtudományhoz szükséges forrásanyaghoz, adatokhoz jusson. Közben távhallgatóként végezte az Újvidéki Bölcsészeti Kar Történelmi Tanszékén tanulmányait. Már ekkor, de főleg az eredményes záróvizsga után kisebb-nagyobb lélegzetű szak-, majd tudományos dolgozatokat, tanulmányokat jelentetett meg, tudományos tanácskozásokon vett részt dolgozataival. Ennek a munkásságának egyik csúcsa a doktorátus, amelyet a körülmények sajátos alakulása folytán nem Újvidéken, hanem a Priština-i Egyetemen védett meg. Ez, valamint a további, eredményekben gazdag munkássága tette lehetővé, hogy az Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Kara Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, majd főmunkatársa és magántanára, végül pedig tudományos tanácsosa és rendes tanára legyen. Közben a hetvenes években néhány évig az intézet megbízott igazgatójaként is szolgálta e rangos intézmény és az ott folyó tudományos munka, valamint egyetemi rangú és fokú oktatás ügyét. De a Magyar Tanszék hallgatói is tőle tanulhatták éveken át a magyar nép történelmét. A nyolcvanas években ő adta e sorok írójának, az intézet akkori igazgatójának a legnagyobb támogatást ahhoz, hogy a Történelmi Tanszéken a magyar egyetemi hallgatók magyar nyelven is hallgathassanak előadásokat világ- és nemzeti történelemből egy-egy tanfolyam keretében. Vállalták ezzel azt a kockázatot is, hogy egy forrófejű pártfunkcionárius „magyar nacionalisták” jelzővel ellátott „fekete listá”-jára kerüljenek. Ennek ellenére gyakorlattá vált, hogy a magyar és a többi kisebbségi jelölt anyanyelven felvételizhetett, néhány tantárgyból magyar nyelven vizsgázhatott, a magyar hallgatók pedig a záróvizsgára készített dolgozatuk (a diplomamunkát) magyar nyelven írhatták és védhették meg professzoraik előtt a nyolcvanas évek második felében.

Mészáros, a professzor szerette hallgatóit, és azok is szerették, becsülték őt. A viszony mindig bizalmas, de sohasem bizalmaskodó volt közöttük. Az egyetemisták sokat tanultak tőle, ő is az egyetemistáitól. Megértette azok gondjait, problémáit, és igyekezett segíteni azok megoldásában. Ezért mindig bizalommal fordultak hozzá egyetemistái, még a Természettudományi Kar Földrajz Tanszékének a hallgatói is, ahol pedig csak egy-két évig tanított pluszmunkaként, jelképes tiszteletdíjért. Anyaintézete egyetemistái örültek, ha vállalkozott arra, hogy többnapos, országhatárokon belüli vagy külföldi tanulmányi kirándulásaikon ő legyen az útvezető. Kollektívájának szeretett, megbecsült és nagy tiszteletnek örvendő tagja volt. Sokunkhoz bensőséges baráti viszony fűzte, ami nem akadályozta meg abban, hogy ha kellett, bírálólág viszonyuljon hozzánk, de a bírálatokat is kész volt elfogadni, ha azok helyénvalóak voltak. Néhány fiatalabb kollégája előmenetelét azzal is igyekezett előmozdítani, hogy vállalta a tagságot abban a bizottságban, amely előtt doktori értekezésüket védtek.

Negyvenévi szorgalmas, eredményekben gazdag munka után a Történelemtudományi Intézetből vonult megérdemelt nyugalomba, de nyugdíjasként sem hagyott fel a kutatással és a tudományos munkássággal. Sajnos, váratlan halála miatt ez az időszak volt élete legrövidebb szakasza. Pedig, s ebben is biztos vagyok, még a halálos ágyán is dolgozni szeretett volna.

Tudományos kutatómunkája kezdetben szinte kizárólag a Vajdaság egyik régiójának, a Bácskának a munkásmozgalmára korlátozódott, ennek is arra a szakaszára, amely a múlt század kilencvenes éveitől kezdve 1918-cal bezárólag a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) keretein belül, annak részeként bontakozott ki és fejlődött jelentős mozgalommá. Olyanná, amellyel minden gazdasági, társadalmi, politikai és állami, tehát hatalmi tényezőnek komolyan számolnia kellett még az első világháború vérzivataros éveiben is, hogy aztán 1918-ban polgári demokratikus forradalomban (öszirózsás forradalom) csúcsosodjon ki. Mészáros munkásságának mintegy a felét erre az időszakra (1890–1918), az ebben az időszakban folyó társadalmi mozgalmakra, elsősorban az ipari munkások és szegényparasztok, földmunkások megmozdulásaira, politikai (általános választójog, a hatalomban való részvétel jogának a kivívása), gazdasági (nyolcórás munkaidő, vásár- és ünnepnap munkaszünet, hogy pihenésre, ön- és továbbképzésre, művelődésre meg szórakozásra is jusson idő, olyan bérekért, hogy abból tisztességesen meg lehessen élni) és a társadalmi célokért (demokratikus vívmányok, egyenjogúság stb.) folyt a küzdelem.

Számos tanulmány mellett, amelyeket többnyire szerb nyelven írt, ebből a témakörből írta és védte meg doktori értekezését is *Radnički pokret u Bačkoj od formiranja Socijaldemokratske partije Ugarske do kraja prvog svetskog rata (1890–1918) (A bácskai munkásmozgalom a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásától az első világháború végéig – 1890–1918)* címmel. Könyv alakban Újvidéken jelent meg 1975-ben a Vajdasági Történelemtudományi Intézet gondozásában a Monográfiák sorozat 13. köteteként, 343 oldalon.

Tudományos kutatásainak az eredményeit a szerző hét fejezetben adja közzé. Az első fejezetben azt tárgyalja, hogyan hatott az MSZDP megalakulása a bácskai munkásmozgalom szervezeti megerősödésére, társadalmi küzdelmeire. Bírálja a magyar kormány szociálpolitikáját és viszonyulását a munkások megmozdulásaihoz, ismerteti, hogyan küzdenek a munkások azért, hogy társadalmi tényezőkké is váljanak, ha már a gazdaságban megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen tényezők. A második fejezetben az 1896 és 1898 között kibontakozó és nagy méreteket öltő ipari munkássztrájkokat és a földmunkások, szegényparasztok szervezkedéseit és a közvéleményt is megrázó és felrázó nagyméretű aratósztrájkokat és azok következményeit mutatja be. A többi fejezetben a mozgalom további alakulását dolgozza fel a XX. század első és második évtizedében az első világháború végéig. Külön fejezetet szentel az 1905–6-os esztendőnek, amikor a Fejérváry-kormánynak sikerült szembefordítania az MSZDP-t a magyar nemzeti célokért is küzdő polgári pártokból

álló koalícióval, amikért még külföldön is elmarasztalják, „királyi-császári párt”-nak csúfolják ezt a pártot. E tény felett szerzőnk azonban átsiklott. Megelégedett azzal, hogy konstataulta a paktum megkötését, amellyel az MSZDP a Bácskában is tömegbázist biztosított a kormánynak akkor, amikor az minden más támogatást nélkülöz – a parlamentit is –, és csak az uralkodó akaratából van hatalmon, csak azért, mert ellenszolgáltatásul megígérte, hogy bevezeti az általános választójogot, de garanciát rá nem adott. Az MSZDP vezette politikai küzdelemnek az ismertetését viszont gazdag, Bácskára vonatkozó dokumentumanyag segítségével részletekbe menően ismerteti, anélkül, hogy rámutatna: a mozgalomnak e szakasza inkább szolgálta a kormányt és az uralkodót, mint a választójogot és a demokráciát szomjazó tömegeket. Ez a helyzet, persze, nem tarthatott sokáig, mert az uralkodó inkább menesztette a „darabont kormányt”, és hozzájárult, hogy a koalíció alakítson olyan kormányt, amely élvezi a parlament bizalmát, mintsem hogy bevezesse az általános választójogot. Az utolsó fejezetben az első világháború adta keretek között zajló bácskai munkásmozgalmat dolgozza fel a rendelkezésre álló forrásanyag segítségével.

Hasznos könyv, amelyben a szerző a szerb és szerbül tudó olvasóknak jobban és valóságábban világítja meg a Bácskában uralkodó állapotokat, mint sokan mások előtte. Mészáros ugyanis nem szorítkozott csupán a munkásmozgalom ismertetésére, hanem igyekezett azt elhelyezni korban és időben, az általános történelmi folyamatokban.

Dr. Mészáros néhány tucatnyi kisebb-nagyobb lélegzetű tanulmánya, a magyar nyelven írottak is, zömmel a munkásmozgalom egyes kérdéseire vonatkoznak. Közös jellemzőjük inkább az alapos, részletekbe menő analízis, a gazdag tényanyag közzéadásának a szándéka, mint az összegezésre való törekvés.

Két jelentős könyve viszont már nem egy társadalmi réteg szociális mozgalmait dolgozza fel, hanem egy kisebbségi sorsba juttatott nép, nemzetközösség helyzetével, küzdelmeivel a létért, sőt a létre való jogáért folyó harcával foglalkozik. Annak ellenére, hogy e két könyve nem elégítette ki egyesek elvárásait, talán azért is, mert ezek az elvárások túl nagyok voltak, mégis e két munkáját tartom a legjobb, legkiforrottabb alkotásának. Különösen vonatkozik ez a második kötetre. E két könyvében a délvidéki, azaz a vajdasági magyarság nemzeti elnyomatásának két fájdalmas évtizedét, a két világháború közötti időszakban lezajlott történéseket dolgozza fel, szerb nyelven. Az első könyv címe: *Položaj Madara u Vojvodini 1918–1929*, Novi Sad, 1981, a másodiké *Položaj Madara u Vojvodini 1929–1941*, Novi Sad, 1989. (*A magyarok helyzete a Vajdaságban 1918–1929*, illetve *A magyarok helyzete a Vajdaságban 1929–1941.*)

Dr. Mészárosnak komoly nehézségeket kellett leküzdenie már a kutatómunka során, hogy hozzájuthasson a releváns dokumentumokhoz, forrásokhoz, adatokhoz a hazai és a külföldi, főleg magyarországi levéltárakban, könyvtárakban és másutt, majd el kellett bírálnia, sőt nemegyszer felül is kellett bírálnia a nagyfokú elfogultsággal, sőt néha a tények tudatos elferdítésének a szándé-

kával frott szövegeket (gondolok itt az idevágó szakirodalom egy részére, a pártközleményekre, dokumentumokra, újságcikkekre, a különböző szintű állami szervektől, hivataloktól származó aktákra stb.). Belgrádi opponenseivel szemben is helyt kellett állnia, és más ellenállásokat is le kellett küzdenie. Mészáros becsülettel helytállt, és igyekezett minden nehézséget leküzdeni. Az eredmény e két könyv, amelyeket részletesebben ismertetek. Teszem ezt azért is, hogy ismételten felhívjam rá a magyar olvasóközönség figyelmét azzal a nem titkolt szándékkal, hogy ezzel is hozzájáruljak ahhoz, hogy magyarul is jelenjenek meg, sajnos, most már posztumusz, Mészárosnak e könyvei.

Amikor Mészáros e két könyvét írta, létezett egy uralkodó ideológia, amely nem tűrte meg a többszólamúságot a társadalomtudományokban, legfőképpen nem a történetírásban, gyakran még az egzakt tudományokba is be akarta vinni ideológiáját. De az is köztudott, hogy minden kor rányomja szellemiségének bélyegét a tudományra, különösen pedig a történettudományra. Valamint az is, hogy a történelmet a győztesek írják. Ezért kétszer is jaj a legyőzötteknek.

Mészáros igyekezett, olykor bizonyos kompromisszumok árán bár, de történelmet írni. Olyat, amelyet nem a győztesek diktálnak. Ennek ellenére a kor szelleme az ő munkáira is rányomta a bélyegét. Néha mérsékelte a nemzeti elnyomás nagyságát, többnyire rövidke megjegyzésekkel, de leközi a rendelkezésére álló adatokat, amelyekből világosan kiviláglik, hogy a nagyszerb burzsoázia azon törekvésében, hogy létrehozza az egységes nemzetállamot, egy olyan területen is, amelyen sok nemzet fiait élnek és éltek évszázadokon át együtt vagy legalábbis egymás mellett békében, és mindegyik fennmaradhatott. Most e burzsoázia a legdurvább politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális elnyomatást alkalmazza azzal a céllal, hogy beolvassa a szerb nemzetbe a nem szerbeket, tehát a magyarokat, de a németeket és a többieket is, vagy távozásra kényszerítse őket. Ez a cél készítette e hatalmat arra, hogy a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolt területeken átmenetileg, addig, amíg a hatalmát itt is meg nem szilárdította, megvonja még a választójogot is a magyaroktól. Ezért zárta ki a magyarokat, majd a többi nem szerb nemzetiségűt az agrárreformból. Tudatosan nem társadalmi kérdést oldott meg vele, hanem szerb nemzeti érdekeket. Ha társadalmi kérdést akart volna megoldani, akkor legtöbb földet a magyar földnélküliek között kellett volna kiosztania a Bácskában. Nem azért, mert a földosztáshoz szükséges földterületet szinte kizárólag a magyar nagybirtokosoktól vette el, hanem azért, mert a történelmi körülmények alakulása folytán a Nagy-Alföld déli részein is magyarok alkották zömmel a törpebirtokosok és a föld nélküli parasztok, az agrárproletárok hatalmas tömegét. Ez a magyar tömeg a húszas években nemcsak föld nélkül maradt, hanem a nagybirtokok felszámolása miatt munkalehetőség nélkül is. (Nem véletlenül hangzott el a mondás: a magyarkérdést úgy tudjuk a legjobban megoldani, ha nem adunk a magyaroknak munkát, nem teremtünk számukra

munkalehetőséget.) Mészáros nem fogalmaz mindig ilyen keményen, bár az általa közzétett adatok erre feljogosítanak.

A földmunkásoknál jelentősen jobb helyzetben voltak a kisiparosok és a gyári szakmunkások, mert szakmai tudásukra, szorgalmukra, rátermettségükre nagy szüksége volt a rezsimnek. A magyar hivatalnokokra és értelmiségiekre, különösen az oktatásügyben dolgozókra viszont már nem. Ezekről szinte máról holnapra megszabadult az új államhatalom, hisz már 1919–20-ban, tehát még a trianoni békeszerződés megkötése előtt megindult a magyar hivatalok, kulturális intézmények, valamint a magyar iskolarendszer leépítése, sőt majdnem teljes méretű likvidálása.

A tanügyi hatóságok szólamok mögé akarták rejteni a lesújtó valóságot. Ezek a szólamok bizonyos mértékig még szerzőnket is félrevezették, mert egy helyen azt állítja, hogy a szerb tanügyi hatóságok bizonyos humanizmust tanúsítottak a bácskái, bánáti és baranyai magyar pedagógusokkal szemben. Közben leközli a lesújtó adatokat, melyek szerint már 1919-ben kidolgozták a magyar iskolák likvidálásának a tervezetét, amelynek alapján a magyar általános iskolai tagozatokon bevezették a szerb nyelv kötelező tanítását, az ún. nemzeti tantárgyakat: a történelmet és a földrajzot szerb nyelven kellett tanítani, csak az elemi első négy osztályában folyhatott magyar nyelven is az oktatás, a szakközépiskolákban csak szerb nyelven, a gimnáziumok közül pedig csupán a szabadkaiban folyt nyolc osztályon át magyar nyelven is a tanítás, de ott is számos tantárgyat szerb nyelven tanítottak, a magyar tanítóképzést pedig teljesen beszüntették. Csak 1933-ban nyitottak magyar tagozatot a belgrádi tanítóképzőben. A tanítóknak, tanároknak vizsgát kellett tenniük szerb nyelvből, és fel kellett esküdniük az új államra. Nagyon sokan állás nélkül maradtak emiatt.

Sokak számára az ún. névelemzés volt a legfájdalmasabb. Ennek segítségével sokkal kevesebb magyart mutattak ki az első Jugoszláviában megtartott mindkét népszámlálás alkalmával, mint ahányan valójában voltak. Az iskolába történő beiratkozáskor olyan „alapossággal” alkalmazták a névelemzést, hogy ennek következtében a legtöbb községben, városban a magyar gyermekeknek csupán az egyharmada járhatott magyar iskolába. Kár, hogy Mészáros az idevágó adatokat nem részletezte jobban, hanem itt megelégedett az általánosítással. Pedig a szerb iskolákba kényszerített magyar gyermekek ezrei számos megaláztatásnak voltak kitéve, és most ne találgassuk, hogy hány tehetség kallódott el ennek következtében (akkor a kényszer miatt, ma elkallódik a szülők egy részének a konformizusa miatt).

Második kötetét dr. Mészáros azon időszak ismertetésének szentelte, amelyet Sándor király monarchista diktatúrája, valamint az áprilisi háború (1929–1941) határol. Ez a könyv nemcsak valamelyest terjedelmesebb (400 oldalas), hanem véleményem szerint alaposabb és jobb is, mint az első, ezzel is jól példázva azt a tényt, hogy nem csupán a tudomány, hanem az egyén is fejlődik az évek folyamán.

A nyolc fejezetre felosztott könyv segítségével világosabb képet kapunk arról, hogy milyen volt a jugoszláviai, főleg a vajdasági magyarság társadalmi, politikai és gazdasági helyzete a monarchodiktatúra bevezetése után, majd milyen változásokat eredményezett az oktrojált, vagyis az adományozott alkotmány, milyen magyarellenes hajszát váltott ki a Sándor király ellen elkövetett gyilkos merénylet, amihez pedig semmi közük sem volt a magyaroknak, sem az ittenieknek, sem pedig a magyarországiaknak, de még a magyar kormánynak és az általa képviselt politikának sem. Mégis megromlott a viszony Jugoszlávia és Magyarország között, s ennek legelsősorban és legfőképpen a jugoszláviai (vajdasági) magyarság látta kárát. Az a magyarság, amelyet eddig is politikailag, társadalmilag, gazdaságilag, kulturálisan és minden más téren az államhatalom igekezett háttérbe szorítani.

Az oktrojált alkotmány lehetővé tette a politikai élet újjáéledését. Különösen Milan Stojadinović miniszterelnökösködése alatt volt élénk a politikai küzdelem, amelybe a magyarok is bekapcsolódtak. Mivel a húszas években működő Magyar Párt nem alakulhatott újjá, a magyarok egy része a Stojadinović-féle radikális közösséget, a másik része pedig az ellenzékot támogatta. A húszas évekhez hasonlóan most is sikerült egy képviselőt küldeni a parlamentbe, aki igyekezett képviselni a mintegy félmillió magyarországot, de nem sok sikerrel. Segített azonban a történelem iróniájaként, a nemzetközi helyzet alakulása, amely a jugoszláv külpolitika megváltoztatásához vezetett. Felbomlott a kisantant, Jugoszlávia pedig a központi hatalmak, főleg a hitleri Németország felé orientálódott. Magyarországgal is felélénkültek a kapcsolatok. Belpolitikai téren pedig kiéleződött a viszony a szerbek és a horvátok között. Stojadinović bukása után a Cvetković–Maček-féle megállapodással igyekeztek feloldani a válságot, majd pedig következett a második világháború kitörése és annak hatása a királyi Jugoszláviára. Ezekbe a nagy történelmi folyamatokba ágyazta be Mészáros a vajdasági magyarokkal kapcsolatos történéseket: azt, hogy miként hatott rájuk az első és a második bécsi döntés, a jugoszláv–magyar örök barátsági szerződés megkötése stb. Szerzőnk foglalkozik a revizionizmus és az irredentizmus kérdéseivel is. Igyekszik megvilágítani ezeket a kényes kérdéseket azok minden vonatkozásában: kikre, miért, milyen mértékben és hogyan hatottak ezek a kérdések. Persze a magyarokat a hatalom részéről sorra érték a vádak. Pedig csupán arról volt szó, hogy a magyar szegényparasztok és földmunkások újabb agrárreformot akartak, olyant, amelyből ők sem maradnak ki, a nemzeti kérdést pedig az itteni magyarság úgy akarta megoldani, hogy megvalósuljanak az általános emberi szabadságjogok és azokon belül megoldódjon a nemzeti egyenjogúság kérdése is, hogy szavatolva tudja nemzeti fennmaradását és megmaradását akár nemzeti kisebbségként is. De ha anyanyelvű oktatást kért, revizionizmussal vádolták, ha a magyar nyelv szabad használatát kérte a közéletben, akkor is, ha anyanyelvű művelődést akart, úgyszintén, és minduntalan irredentának bélyegezték. Tehát a hatalomtartók voltak azok, akik gyártották a revizionizmust és az irredentizmust.

Megismerkedhetünk továbbá a magyar munkások és szegényparasztok részvételével a munkásmozgalomban, a szövetkezeti élet alakulásával, a vallási és egyházi élet kérdéseivel. Azzal is, hogy mennyire és miért javult a harmincas években a magyar kulturális élet. Milyen előrelépést jelentett az új magyar értelmiség megjelenése, a magyar egyetemi és középiskolai ifjúság szervezkedése Belgrádban és Zágrádban. Megtudjuk azt is, hogyan alakult meg 1941-ben a Jugoszláviai Magyarok Kulturális Szövetsége, amelyet már a szervezkedés első szakaszában utolért az áprilisi háború.

Dr. Mészáros, mint már említettem, kivételes szorgalommal és eredményesen kutatott. E két kötet megírásához is áttanulmányozta mindazokat a levéltárakat és gyűjteményeket, amelyekről tudomásunk van, és hozzáférhetőek voltak akkor, amikor kutatott és a témához szükséges adatokat gyűjtötte. Emellett számos könyvet, tanulmányt, újságot, folyóiratot is áttanulmányozott adatgyűjtés és a kor jobb megismerése céljából. Ezt a hatalmas tényanyagot jól szelektálta, ellenőrizte, rendszerezte, feldolgozta és szerkezetileg egységbe ömlesztette a korszerű tudományos módszer alkalmazásával. Minden fontos kérdésben állást foglalt, zömmel időálló értékeléseket adott.

Annak ellenére, hogy néha enyhítő körülményeket keres és talál, sőt bizonyos megértést tanúsít a nagyszerb burzsoázia rezsimjével szemben, a kérlelhetetlen tények felkutatásával és közzétételével a leghatásosabb módon bírálja ezt a rezsimet. Különösen azért, mert a magyarokat eszközökben nem válogatva nyomorította, semmibe véve a saint-germaini békeszerződés nemzeti kisebbségeket védelmező rendelkezéseit. Ostorozza azokat, akik erőszakos asszimilációt akarnak, mert nacionalisták, sovíniszta, és elvakultságukban nem látják, nem fogják fel, hogy a nemzeti kisebbségek védelme az alapvető emberi jogok, tehát saját jogaik védelme is. Továbbá azt, hogy minden ország gazdasági és társadalmi érdeke a kisebbségi kérdés demokratikus megoldása, mert a kisebbségek a többségi nemzet jólétének a megteremtéséhez is hozzájárulnak, mégpedig annál nagyobb mértékben minél szabadabbak, hisz nincs nagyobb érték az emberi alkotómunkánál és ennek eredményeinél. Az asszimiláció szorgalmazása még akkor is elítélendő, ha nem durva erőszakkal, hanem burkoltan történik, ha szólamok, ígéretések, hazugságok mögé is rejtik. Az ilyen törekvések elleni harc mindenkor jogos, sőt kötelesség is. A vajdasági magyarok ezt a kötelességüket becsülettel megtették 1919 és 1941 között. A névelemzések áldozatait sem veszték el a nemzet számára. Történelmünk is megtette kötelességét. Az ismeretek gyarapításával hozzájárult ahhoz, hogy napjaink harcait eredményesebben vívhassa a haladás érdekében tevékenykedő minden jó szándékú ember.

Élete utolsó éveiben dr. Mészáros legújabb kori történelmünk legfájóbb eseményeivel foglalkozott tudományosan. Az alig több mint fél évszázaddal ezelőtt, 1944–45 őszén és telén végbement atrocitásokra vonatkozó levéltári dokumentumokat és forrásokat kutatta, rá jellemző alapossgal és szorgalommal, azzal a szándékkal, hogy kibővítsé és árnyaltabbá tegye erre vonatkozó

eddig ismereteinket. Szegényesek ezek az ismereteink, mert a hatalomtartók agyonhallgatással akarták meg nem történné tenni a megtörténtekeket. Ezért mintegy fél évszázadon át nem volt szabad sem tudományosan, sem publicisztikailag foglalkozni vele, az áldozatok hozzátartozóit pedig annyira megfélemlítették, hogy még napjainkban sem nagyon mernek beszélni róluk. Cseres Tibor és Matuska Márton publicisztikai jellegű ide vonatkozó könyvének a megjelenése sem tudta feloldani ezt a görcsöt. Dr. Mészáros is nagyon sok nehézséggel találta szemben magát kutatásai folyamán. Sok vitát kellett folytatnia szóban és írásban azokkal, akik s most a legenyhébb kifejezést használok, nem helyeselték, hogy egyáltalán vállalkozott erre a munkára. Nem csoda hát, hogy kutatásait nem tudta már korábban befejezni. Ezért egy átfogó mű megírása helyett kénytelen volt részeredményekkel megelégedni. Ezeket az eredményeket tartalmazza a Budapesten megjelent *Holtta nyilvánítva* című könyve. Ebben a könyvében bebizonyítja, hogy nagyon sok ártatlan magyar, köztük gyermekek és nők is áldozatul estek az 1944–45-ös atrocitásoknak. Az áldozatok óriási többségének csak az volt a „bűne”, hogy magyarnak született. A végrehajtottakat pedig csak a bosszú és a kegyetlenkedésre való hajlam hajtotta, hisz tetteiket önkényesen, minden jogi alapot nélkülözve hajtották végre.

Dr. Mészárost nem a felelősségre vonás, még csak nem is a szemrehányás szándéka vezérelte, hanem csak azt akarta, hogy a történelmi tények feltárásával rávilágítson arra, hogy hova vezet a gyűlölködés, és hogy hozzájáruljon ahhoz az általános pozitív emberi óhajhoz, hogy soha többé ne ismétlődjenek meg a nemzetek, az emberek közötti atrocitások, vérengzések. Ehhez viszont a történelmi múlt alaposabb ismerete szükséges, az olyan ismeretek, amelyek nem egyoldalúak. Ezt nyugodt lelkiismerettel állíthatom, mert sokszor és sokat beszélgettünk erről a kérdéstről és az ezzel kapcsolatos munkájáról, nehézségeiről, gondjairól, kételyeiről. Sajnos, ezt a munkát nem folytathatja, nem fejezheti be. Helyette másoknak kell erre vállalkozniuk. Az általa olyan hön szeretett Temerinjének a monográfiáját sem fejezheti be. Meg kell elégedni azzal, amit még 1969-ben megjelentetett első ilyen jellegű próbálkozásként. De az is jó alapot szolgál majd valakinek az utána következők közül.

Hirtelen haláloddal, Sándor (Sanyi, ahogyan mindig is szólítottalak), mérhetetlen fájdalmat okoztál nekem, de családom minden egyes tagjának is, barátaidnak, munkatársaidnak, mindenkinek, aki csak ismert. Benned egy nagyon jó embert és barátot veszítettünk el, közösségünk pedig egy értékes tudományos kutatót. Sándor, Sanyi, Šanjika, dr. Mészáros Sándor, nyugodjál békében.

Újvidék, 1996. szeptember elején

CSEHÁK Kálmán